

BİR KEMİKTEN BİN SÖZE //

Dünya Atasözlerinde Kadın

MINEKE SCHIPPER

Türkçeleştiren: Taciser Ulaş Belge, Nurkalp Devrim

Kadınların gözüyle görülen hakikatlere zor rastlarsınız ve bu yalnızca atasözleri için geçerli değildir. Peki atasözleri kimin ideallerinden bahseder? Anonim bir tür olarak atasözlerinin "geleneğe" hizmet ettiği ve onu izlediği söylenir, ama aslında kimin geleneğine gönderme yapıldığı hiçbir zaman açıkça belirtilmez. Üstelik, kadınlar hakkında söylenmiş atasözlerinde gizli bir korku duygusu vardır. Kadınlar üzerindeki denetimin kaybedileceği korkusudur bu.

Mineke Schipper

1938'de Hollanda'da doğdu. Amsterdam Özgür Üniversite'de Fransızca ve felsefe eğitimi aldıktan sonra Utrecht Üniversitesi'nde edebiyat teorisi ve karşılaştırmalı edebiyat öğrenimi gördü. Kongo Özgür Üniversite'de Fransız edebiyatı ve Afrika edebiyatı üzerine dersler verdi. Küresel sözlü kültürler, atasözleri, mitler ve yaratılış mitolojileri üzerine yaptığı kapsamlı çalışmalarla uluslararası üne kavuştu. 2005 yılında en iyi kurmaca dışı kitap dalında Eureka Ödülü'ne layık görülen *Bir Kemikten Bin Söze: Atasözlerinde Kadın (Never Marry a Woman with Big Feet: Women in Proverbs from Around the World)* adlı kitabı birçok dile çevrilerek dünya çapında oldukça geniş bir okur kitlesine ulaştı. Kurmaca dışı eserlerinin yanı sıra yayımlanmış üç romanı da bulunan Schipper, yazarlık çalışmalarına Amsterdam'da devam etmektedir.

Taciser Ulaş Belge

Yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladıktan sonra çeşitli sivil toplum kuruluşlarında görev aldı. Editörlüğünü üstlendiği ansiklopedilerin yanı sıra edebiyat, biyografi, tarih ve sosyal bilimler alanlarında birçok eseri Türkçeye kazandırdı. John Berger'in *Bir Zamanlar Avrupa'da*, Domuz Toprak ile *Leylak ve Bayrak*; Thomas Hardy'nin *Adsız Sansız Bir Jude* ile *Hayatın Küçük Cilveleri*; Elizabeth Gaskell'in *Cranford*; Byron Ayanoğlu'nun *İstiridye Üstü Girit: Dostluk ve Yemek Hikâyeleri*; Eric R. Dursteler'in *İstanbul'da Venedikliler* ve Zainab Salbi'nin *Diktatörün Gölgesinde: Saddam Döneminde Genç Bir Kadın* adlı kitapları, Türkçeleştirdiği eserlerden bazılarıdır. Aynı zamanda *Geleceğin Sesi: Türk-Yunan Yurttaş Diyaloğu* ve *Avrupa Nerede Bitiyor?* adlı iki derleme kitabı bulunmaktadır.

Nurkalp Devrim

1942 yılında İstanbul'da doğdu. Ortaokul ve lise eğitimini İstanbul Özel Saint-Joseph Lisesi'nde, yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde tamamladı. Bir süre aynı fakültenin İktisat Tarihi kürsüsünde asistan olarak çalıştıktan sonra 1971'de Belçika'ya yerleşti. Evli ve iki çocuk babasıdır.

BİR KEMİKTEN BİN SÖZE
DÜNYA ATASÖZLERİNDE KADIN

© 2018, Tudem Yayın Grubu
1476/1 Sok. No:10/51 Alsancak-Konak/İZMİR

metin hakları © 2004, Mineke Schipper

İlk baskı 2004 yılında, Amerika'da *Never Marry a Woman with Big Feet: Women in Proverbs from Around the World* adı ile Yale University Press tarafından yapılmıştır.

Bu kitabın telif hakları Kalem Ajans aracılığıyla alınmıştır.

YAZAR: Mineke Schipper
TÜRKÇELEŞTİREN: Taciser Ulaş Belge, Nurkalp Devrim
EDİTÖR: Yasemin Ertuğrul
DÜZELTİ: Hilâl Aydın
KAPAK TASARIMI: Burak Tuna
GRAFİK UYGULAMA: Aynur Sarıbüyük

BASKI VE CİLT: Ertem Basım Yayın Dağıtım San. Tic. Ltd. Şti.
Eskişehir Yolu 40. Km. Başkent OSB 22. Cadde No:6 Malıköy/Ankara
Tel: 0 312 284 18 14

Birinci Baskı: Haziran 2019 (2000 adet)

ISBN: 978-605-2349-37-3
Yayınevi sertifika no: 11945
Matbaa sertifika no: 16031

Tüm hakları saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin önceden yazılı izni olmaksızın tekrar üretilemez, bir erişim sisteminde tutulamaz, herhangi bir biçimde elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt ya da diğer yollarla iletilemez.

DELİDOLU, Tudem Eğitim Hizmetleri San. Tic. A.Ş.nin tescilli markasıdır.

#DÜNYAYIOKUMAK

BİR KEMİKTEN BİN SÖZE //

Dünya Atasözlerinde Kadın

MINEKE SCHIPPER

Türkçeleştiren: Taciser Ulaş Belge, Nurkalp Devrim

İçindekiler

GİRİŞ	9
Tüm Bilimlerin Anası	9
Yaratılış ve Doğum	10
Malzeme Toplama ve Soru Üretme	15
Atasözleri ve Etkileri	20
Miras	20
Medya	23
Temel Özellikler	25
Değişen Bağlamlar, Değişmeyen Özler	29
1 KADIN BEDENİ	33
Tepeden Tırnağa	34
Boy Bos ve Görünüş	34
Beden ve Ruh	40
Baş ve Boyun	41
Beyin	45
Gözler	47
Burun ve Kulaklar	51
Dudaklar, Ağız, Dişler ve Dil	52
Omuzlar ve Kollar	55
Eller ve Parmaklar	56
Cinsiyet Özellikleri	61
Besleyen Memeler ve Arzu Nesnesi Memeler	65
Rahim	70
Vajina	73
Kalçalar	74
Bacaklar, Dizler, Ayaklar	76
Güzellik ve Güzelleşme	81
Parlaklık	81
Kadın Cazibesinin Etkisi	84
Dilberler	86
Güzellik Zekâya Karşı	95
Geçicilik	95
Dış Güzellik ve İç Nitelikler	96
Çirkinlik	98
Öldüren Cazibe	103
2 HAYATIN EVRELERİ	106
Kızlar, Kız Evlatlar, Gelinler	106
Kız mı Erkek mi?	106
Başlık Parası ve Çeyiz	111
Bekâret ve Namus	115
Evde Kalmış Kızlar	120
Düğün Günü	122
Evlilik Hayatı	125
Eşler, Kumalar, Dullar	129
Eşler	129
İyi mi, Kötü mü?	130

"İyi" Eş	132
Kötülük	134
Kumalar	136
Neden Fazladan Bir Eş Daha?	139
Eşler Arası Hiyerarşiler	141
Sorunlar ve Düş Kırıklıkları	144
Dullar	147
Karının Ölmesi, Kocanın Ölmesi	147
Kayıp ve Üzüntü	150
Dulların Gözyaşları	153
İftira	154
Yeniden Evlenme	156
Anneler ve Kaynanalar	160
Anneler	160
Benzersizlik	160
Mükemmel Çocuklar ve Kaygılı Anneler	164
Analar ve Çocuklar, Analar ve Oğullar	166
Analar ve Kızlar	169
Anaya Kim Bakacak?	171
Annesizlik	172
Kaynana Geline Karşı	176
Rakipler	178
Yeni Gelen	179
İntikam	181
Ölüm ve Kaynana	183
Yaşlılık	185
Büyükanneler ve Yaşlı Kadınlar	186
Yaşlılığın İyisi	188
Yaşlılığın Kötüsü	191
Yaşlı Davranışı	194
Düşkünlük ve Ölüm	199
Statü ve Otorite	201
3 HAYATIN TEMELLERİ	203
Aşk	203
Âşık Olma	204
Aşkın Mantığı	208
Evlilikte Aşk	211
Aşk ve Başka Erkeklerin Eşleri	215
Acı Kaygılar ve Tatlı Sözler	217
Cinsellik	222
Mahrem Bölgeler	222
Arzu	225
Haz	231
İlk Sefer ve Sonrası	235
Cennete Çıkarıcı Haz	240
Doğurganlık, Hamilelik, Doğum	243
Kısırlık	243
Doğurganlık	247
Hamilelik	251
Doğum ve Loğusalık	253

4 KADIN İKTİDARI	260
Sözel Beceriler	263
Doğuştan Gelen Bir Nitelik mi?	264
Sükût Altındır	265
İş	268
"Kadın İşİ"	270
Aşçılık	276
Temizlik Yapma	281
El İşleri	283
Bitmez Tükenmez Ağır İş	285
Ya Karınız Yoksa?	290
Bilgi	294
Yalnızca Erkekler İçin	294
Kadınların Verdiği Akıl	298
Bilgiye Karşı Kurnazlık	300
Şifacı Kadından Zehirleyen Kadına	303
Cadılık ve Öteki Gizli Güçler	306
Cadı Kadınlar	308
Şeytan ve İblis	315
Karşı Önlemler	321
Kadının Bir Kalıba Sokulması	321
Övmeyin ve Güvenmeyin	326
Görülmemek ve İşitilmemek	329
Şiddet	332
Kadına Dayak Atma	334
Kocaya Dayak Atma	337
Karşı Olan Var mı?	338
Kadınların Tepkileri	341
5 METAFORLARIN MESAJLARI	345
Nesne Olarak Kadınlar	348
Kaplar	348
Çiçekler, Ağaçlar, Meyveler	353
Hayvan Olarak Kadınlar	357
Yiyecek Olarak Kadın	362
Cinsiyetlendirilmiş Yer ve Mekânlar	368
Evimiz ve Dünya	368
Burası ve Bundan Sonrası	375
Hiyerarşiyi Güçlendiren İmgeler	378
SONSÖZ: KÜRESELLEŞEN ÇAĞDA ATASÖZLERİNİN TAHAYYÜL GÜCÜ	382
Teşekkür	390
Sonnotlar	393
Diller, Kültürler ve Ülkeler	412
Dil, Kültür ve Ülkelerin Listesi	414
Kaynakça	421
Dizin	434

Geçmişten günümüze, tüm kadınlara...

GİRİŞ

Tüm Bilimlerin Anası

"Benim fikrimi sorarsan Sancho, doğru olmayan tek bir atasözü bile yoktur, çünkü hepsinin temelinde, bizzat tüm bilimlerin anası olan deneyimden elde edilen gözlemler vardır."

M. Cervantes, Don Kişot

İnsanlık, birbirleriyle tanışma zahmetine katlanmamış akrabalardan oluşur. Farklı kültürlerle ait insanlar olarak ve daha genel anlamda, dünyada yaşayan erkekler ve kadınlar olarak birbirimizle nasıl iletişim kuracağımızı öğrenmek zorundayız.¹ Dışlayıcı değil kucaklayıcı biçimde düşünmeyi, konuşmayı, yazmayı ve bir araya gelmeyi nasıl öğrenebiliriz? Kendi hakkımızda ve başkaları hakkında düşündüğümüz, söylediğimiz, yazdığımız şeyleri öğrenmemiz ve bilmemiz tek başına yeterli değildir; aynı zamanda sonunda başka insanların da kendileri ve bizim hakkımızda ne düşündüğünden, ne söylediğinden ve ne yazdığından haberdar olmalıyız.

Tarafların birbirleri hakkında karşılıklı bilgi sahibi olması, her düzeyde barış içinde bir arada yaşamının başlıca anahtarlarından biridir. İnsan olarak neleri paylaştığımızı bakmak, kesinlikle meyvesini veren ve eskiye oranla günümüzde daha çok aciliyet kazanmış bir iştir. Bir başlangıç noktası olarak da, "biz" ve "onlar" arasında, iyi ve kötünün savaş baltalarını göstermek-tense, sürekli "onlar" yerine "biz" üzerinde durmak, bize ait olmayan şeyler yerine bize ait olan şeyler üzerinde durmakta ısrar etmek çok daha iyidir.

Farklılık arayanların yalnızca farklılıkları göreceğini söylemeye bile gerek yok; oysa benzerlik arayanlar, başka insanlarla birlikte şimdi ya da geçmişte yaşamış ortak deneyimleri keşfedeceklerdir. İnsan olarak ortaklaşa sahip olduklarımızın kaynağı, bazılarının sandığı gibi yalnızca küreselleşme değildir. Bunların kaynağı aynı zamanda eski insani evrensellerdir, çünkü yalnızca bedenlerimizin biçimini değil, insan olarak aynı zamanda temel ihtiyaçlarımızı ve deneyimlerimizi de paylaşıyoruz. Yaklaşık 4.000 yıl önce Sümer tabletleri üzerine yazılmış bazı gözlemler, daha sonra Grekçe, Latince, Sanskritçe ya da Çince ifade edilmiş düşüncelerle ya da bugün bile Afrika, Asya, Güney

Amerika'da sözlü olarak dolaşımda olan düşüncelerle (yerel kültürel farklılıklara ve elbette mevcut tarihsel değişimlere rağmen) ortak yönler içeriyor.

Kadınlara ilişkin atasözleri, kültürel bakımdan değil ama cinsel bedenleşme bakımından “bizi”, “onlara” karşı konumlandırın eski alışkanlığı tekrarlama eğilimindedir. Bugün, tarihte ilk kez, erkekler ve kadınlar eşit eğitim alıyor ve aynı işleri yapıyor, ama küresel ölçüğe göre konuşursak, bu gerçek yalnızca küçük bir mutlu azınlık için geçerli. Bunun böyle sürüp gitmesinin önüne geçmek istiyorsak, yüzyıllar boyunca uydurulmuş, değer verilmiş ve bütün dünyaya yayılmış sayısız engelin farkında olmalıyız. Çoğu atasözünün, eğitime erişim ve toplumsal roller konusunda, eşitliği, istenebilecek en son şey, hatta kâbus senaryosu gibi çizme eğilimini yansıtması çok dikkat çekicidir.

Yıllardır farklı kültürel kökenlerden gelen sözlü ve yazılı metinleri karşılaştırıyorum. Atasözleri üzerine yaptığım araştırma, insanlık tarihi üzerine yapılmış uzun, çoğu zaman nefes kesici ve aynı zamanda uğraşmaya değer bir çalışma oldu. Son yıllarda, bulduğum sonuçlar üzerine birçok yerde (New York ve Paris'ten Pekin'e kadar) konuşmalar yaptım. Dinleyicilerim akademi çevreleri kadar köylü kadınları da içeriyordu ve Leiden'da bir sinagog, Nairobi'de bir cami, birçok ülkede öğrenciler ve Brüksel'de Avrupa Parlamentosu gibi geniş bir yelpazeye yayılan bir çeşitlilik gösteriyordu. Atasözleri üzerine sohbet etmek çok hoş bir deneyimdir. Bütün kültürlerde, toplumun her düzeyinde yapılabilir. Her yerde insanlar bu sohbeti sever ve sohbetin büyümesine kapılır, çünkü atasözleri insanlığın var oluşuyla ilgilidir. Kadınlar hakkındaki atasözleri aynı zamanda erkekleri de anlatır ve işte bu nedenle bu çalışma hepimiz hakkındadır.

Beni en çok etkileyen, adını bile duymadıkları kültürlerden gelen kadınlar üzerine söylenmiş atasözlerini insanların hemen anlamasıydı. Paylaştığımız hayatın kafamızı en fazla kurcalayan unsurları hakkında atasözü niteliği kazanmış gözlemler; kuşku, düşmanlık ve kutuplaşmalardan arınmış, karşılıklı bir anlayışın oluşması için kusursuz bir başlangıç noktasıdır. Somut olarak, hep birlikte (kardeşçe), kültürel miraslarımızı aramaya çıkmak, kültürler arası köprüler kurmanın mükemmel bir yoludur.

Yaratılış ve Doğum

Ölüme karşı koymanın en iyi yolu doğurmaktır.

(Fula dili/Kamerun, Gine, Nijerya)

Eski Mezopotamya'dan bir Yeni Arami (Süryani) atasözü “Çok uzun zaman önce, karı koca aynı çamurdan yoğrulmuştur,” demişti ve bundan bin-

lerce yıl sonra, daha yakın bir zamanda, bir Rus atasözü ise bunun üstüne, “Hepimiz dünyaya aynı yoldan geliriz,” ilavesini yaptı. Bunların her ikisiyle de hemfikir olabileceken, erkek ve kadınlarda doğuştan gelen küçük fiziksel farklar nasıl böylesine büyük sonuçlar doğurabiliyor?

Tüm bunların nasıl başladığını görmek için geçmişe bakarsak, dünya çapında cinsiyet ve toplumsal cinsiyet konularının mitler, doğuş hikâyeleri, peri masalları, fabllar, aşk şiirleri ya da ninniler gibi sözlü edebiyat geleneği içinde dile getirildiğini görürüz. Kuşaktan kuşağa aktarılan böyle bir sözlü “bilgi birikimi” büyüleyici bir kültürel tarih sunar. Tüm bu anlatı dizileri arasında dünyanın en küçük edebi türü olan atasözleri insanlık hakkında en çok şey söyleyenidir. Atasözleri burada bizim ana konumuz olacak, ama ilkin, konuya giriş açısından çok aydınlatıcı örnekler teşkil eden yaratılış mitlerinde temsil edildiği biçimiyle erkekler ve kadınların dünyaya nasıl geldiğine kısaca bakalım.

Erkek ve kadının aynı çamurdan yoğrulduğuna ilişkin eski inanış, Âdem’in ilk karısının, Tanrı tarafından onunla aynı topraktan yaratıldığı hikâyesine ilham vermiş olmalı. Âdem’in ilk karısının adı Havva değil, Lilith’ti. Âdem ile Lilith’in eşit yaratılmış olmaları felaketle sonuçlandı, çünkü Lilith, cinsel ilişkide üstte olmak istediği gibi, bu hakkını korumakta da ısrarlıydı. Hikâyenin bazı çeşitlemelerine göre, Âdem buna karşı çıktı, ondan boşandı ve onu yanından uzaklaştırdı, ama aynı hikâyenin bazı başka çeşitlemelerine göre terk edilen Âdem’di. Lilith, Tanrı’nın adını zikrederek cennetin dışına, arşa çıkıp Kızıldeniz’e gitti. Tanrı, Şeytan’ın, çocuklarından yüz tanesini her gün teker teker elinden alacağı tehdidiyle Lilith’i korkutsunlar, onu yakalayıp Âdem’e geri getirsinler diye meleklerini gönderdi. Ama Lilith, bu cezayı bile Âdem’e dönmeye yeğledi. O günden beri Lilith, yeni doğmuş bebekleri boğarak ve geceleri yalnız yatan erkeklerin spermini yutarak (rakibi) Havva’dan intikamını almaktadır.²

Anlaşılan, cinsel ilişkide üstte olmak kiskanılacak bir iktidar konumu olarak kabul ediliyor. Yakın zamanlarda Tanzanya’da karı koca ayrıldıktan sonra çiftin çocuklarına bakma hakkının kimde olacağı üzerine bir tartışmaya katıldım. Erkeklerin çoğu bu hakkın kocalara verilmesinde ısrar ederken yarı şaka havasında öne sürdükleri tezlerden biri şuydu: “Çocuklar yapıldığı sırada üstte olan erkektir.” Lilith hikâyesinden çıkan ana sonuç, erkeklerle kadınlar arasındaki eşitliğin iyi bir fikir olmadığıdır.

Havva, başka yaratılış hikâyelerinin de esin kaynağı olmuştur; ilkin Yahudi kültüründe, ama aynı zamanda Arap dünyasında, Afrika’da ve Avrupa’da

da benzerlerine rastlanır. Bazı çeşitlemelerde, Havva'nın, yaratılmasından önce gerçekleşen bir olay nedeniyle, Âdem'in kaburgasından doğduğuna şüphyle yaklaşılır. Epeyce bir zaman önce Kongo'da yaşayan Sudanlı bir mülteci kadından dinlediğim çeşitleme şöyle:

Tanrı, uykuya dalmış olan Âdem'in gövdesinden kaburgayı alması için dört büyük melekten biri olan Cebrail'i gökyüzünden yeryüzüne gönderir. Cebrail cennete dönüş yolunu tutmuş uçarken Şeytan'a rastlar. Şeytan ona, "Merhaba Cebrail, nasılsın?" der. Cebrail kibarca cevap verir ve hızlanır. Şeytan, Cebrail'in elinde tuttuğu ilginç nesneyi fark etmekte gecikmemiştir, ona yaklaşır ve yanında uçmaya başlar. "Nedir bu?" diye sorar merakla. "Seni ilgilendirmez," diye kestirip atar Cebrail. Şeytan üsteler, ama Cebrail sessiz kalır. Sonra Şeytan ani bir hareketle Cebrail'in elindeki kaburgayı kapar, o da hemen Şeytan'ın peşine düşer. Şeytan, Cebrail'in elinden kurtulur ve elinden geldiğince hızla uzaklaşmaya çalışır ama Cebrail, Tanrı'nın önüne eli boş çıkmak istemediğinden düşmanının yakasına sımsıkı yapışır. Uzun süre kâh uçup güreşirler, kâh güreşip uçarlar, ta ki Şeytan, Cebrail'den kurtulana kadar. Şeytan, Cebrail'i atlatmak ister, ama Cebrail peşini bırakmamakta kararlıdır. Sonunda Şeytan'a yetişir ve kuyruğunu yakalamayı başarır. Elbette Şeytan yine kurtulmaya çalışır, ama Cebrail de avucunda tuttuğunu bırakacak değildir, Şeytan'ın kuyruğuna ansızın kopana kadar var gücüyle asılır. Cebrail, Âdem'in kaburgasını geri alamadığı için, gökteki Tanrı'nın huzuruna Şeytan'ın bedeninin bu parçasını getirir. İşte ilk kadının yapıldığı madde de budur.

Kadınların bedenleriyle dünyaya çocuk getirmesi daima gözle görülür bir olaydır; oysa çok uzak geçmişte, erkeklerin bu gebelik ve doğum mucizesine kendilerinin de bir katkısı olduğunu bilmemeleri mümkündür. Gariptir ki yaratılış mitlerinde kadınların rolü bazen göze batacak ölçüde yok sayılmıştır. İncil'de, Âdem ile Havva'nın yaratılması buna örnektir: Havva, Âdem'in bedeninden doğar, Âdem Havva'dan doğmaz.

Mitlerin pek çoğunda kadının doğumla ilgisi inkâr edilir ve annenin yerini bir erkek tanrı, birinci dereceden bir ata, canlı insanlar yapan bir çömlekçi, heykeltıraş veya zanaatçı alır. Bu erkek, çamurdan ya da tozdan yoğurarak kendi elleriyle insan ırkına şekil verir ya da şu ya da bu şekilde onları dünyaya getirir. Örneğin; Mısır tanrısı Atum, kusarak dünyaya ikiz tanrılar

getirir ya da bir başka çeşitlemeye göre, onları masturbasyon yaparak üretir. Kongolu Kuba halkının bir sözlü anlatısı, başlangıçta Tanrı'nın midesinin çok fazla bulandığından söz eder. O kadar hastadır ki, bütün bedeni sancılarla kıvrır ve sonra kusar. Her şeyi bedeninin içinden yaratır, birbiri ardına bütün bitkileri, ağaçları, hayvanları ve insanları yeryüzüne kusar. Gabon'dan bir Fang mitine göre insanlığın gizemi, ilk kadının, ilk erkeğin ayak başparmağından doğmasıyla ya da ilk erkeğin, ilk kadını bir tahta parçasından, eliyle yaratmasıyla açıklanır. Neden böyle tam anlamıyla kendi kendilerine yeterli yaratıcılar düşünülmediğini bilmiyoruz. Yoksa, kadınların fiziksel olarak ürettiği şeyi zihinde telafi etmeye yarayan “doğal bir dürtü müydü bu?”³

Atasözlerine oranla mitlerin ayakları yere daha sağlam basar. Bu nedenle mitler, çok daha açıkyüreklilikle doğumu yadsınamaz bir dişil nitelik, aneliği de hayatın çok önemli bir alanı olarak kabul eder. Gana'dan bir Twi atasözü buna dikkat çeker: “Erkeği doğuran da kadındır.” Doğum yapabilmeyi benzersiz bir olay saymış olmalılar, çünkü bu konudaki sayısız atasözü, yalnızca saygıyı değil, korkuyu da ifade eder.

Mitler güçlü bir türdür ve mitlerden doğan dogmalar ve mesajların, inanlar tarafından sorgulanması beklenemez. Mitler, “insanın” kaostan nasıl olup da bir düzen yarattığını ve kültür yoluyla, kendi iradesini doğaya nasıl zorla kabul ettirdiğini doğrular ve açıklar. Sözlü geleneklerde kadınlar daima doğanın denetlenemezliğiyle özdeşleştirilmiştir. Eskiden işlerin başında kadınların olduğuna, erkeklerin kendilerini kadınların sırlarını çalmak zorunda hissettiklerine, bu yaptıklarını haklı çıkarmak için de “her şeyin sahibi kadınlardır” tezini öne sürdüklerine ilişkin birçok mit vardır. “Her şeyin sahibi olmak”, doğurabilmek anlamına geliyordu ve vajinaya ek olarak bir de klitoris (küçük bir penis) sahibi olmak gibi yorumlanıyordu.⁴

Hıristiyan teolojisi, İncil'in Yaratılış (Genesis) ve daha birçok başka bölümünü, genellikle, erkeklerin kadınlara üstünlüğünün teyit edilmesi olarak yorumlamıştır. İsa'nın ölümünden sonra, daha o zaman kadının erkeğe eşit olması; “erkek”, “kadının” başıdır sözlerinde ısrar eden havari Paul tarafından sorgulanmıştı ve bu görüş sonradan Kilise Babaları tarafından büyük bir hevesle benimsendi. Bu hüsnükuruntu, giderek İsa'nın kendi sözlerinden daha etkili olmaya başladı ve o zamandan beri birçok atasözünde tekrarlandı. Aynı şey, sonradan gelen ulema ya da Müslüman yorumcular⁵ tarafından Kuran'ın yorumlanmasında da görülür ve eski Sanskrit metinlerinden⁶ gelen Hindu dininin, kadınlara ilişkin katı kuralcı görüşlerinde

de aynı derecede geçerli olduğu görülmektedir. Budizme gelince, kadınların konumu Buda'nın zamanında yükselmişti ama ölümünden sonra, kadınlara düşman olan güçler yüzünden gerilemiştir.⁷ Kadınlar hakkındaki yaratılış hikâyelerinin ve atasözlerinin ürettiği politika, doğum alanı ile hayatın başka alanları arasında bir denge kurmaya çalışan politikalardan biridir ve muhtemelen erkeklerin dünya dinlerini tekelleri altına almaya çalışarak elde etmek istedikleri “dengenin” aynısıdır.

Atasözleri hikâyelere, hikâyeler de atasözlerine gönderme yapar. Böylelikle Yahudilerin ve Avrupalıların atasözlerinde kadın cinsi “Havva” adıyla anılırken, Havva'nın ayıbına gönderme yapılır. Atasözleri, İncil'deki yaratılış hikâyesine her zaman göndermelerde bulunur; örneğin Rusçada, “Kaburgamızdan iyi bir şey bekleyemeyiz,” ya da Rumencede, “En iyi kadın bile içinde Şeytan'ın kaburgasını taşır,” denir.⁸ Havva, Lilith'le aynı hamurdan yaratılmış olmasa bile, o da alçakgönüllü ve boynu bükük olacağı yerde, istenmeyen biçimde kendi başına adımlar atar. İşte Havva'nın dikbaşlılığını gösteren bir Rus atasözü: “Havva, ‘Ben kendim giderim,’ dedi, ona Cennet'in kapısının ardındaki yolu göstereni dirseğiyle iterek.” Avrupa kaynaklı bazı atasözlerinde, ideal eş, İncil'de alçakgönüllü ve yumuşak başlı biri olarak temsil edilen Bakire Meryem'e benzetilir. Atasözleri böyle ideal bir eş bulmanın neredeyse imkânsız olduğunu vurgular: “Tanrı vermedikçe, kimse Meryem gibi eş bulamaz.” Gerçekten de Havva, Meryem'in taban tabana zıddını temsil eder.

Dünyanın başka bölgelerinde de, atasözleriyle mitler ve hikâyelerdeki tanrıçalara göndermeler yapılmıştır. Örneğin Sümerlerin tahıl tanrıçası Ezinu-Kusu'ya yapılan gönderme gibi: “Bir kocadan ve bir anneden de daha tatlı bir bitki olarak Ezine-Kusu senin evinde otursun”. Ya da Çin'in ünlü merhamet tanrıçası Kuan Yin'e yapılan gönderme gibi: “Gençken bir Kuan Yin'dir, yaşlanınca maymun olur.”

Sözlü gelenekler bir ahlak mirası bırakmıştır; insanlara, belirli durumlarda ne yapmaları ya da ne düşünmeleri gerektiğini öğretirler. Sağduyunun, değerlerin ve eyleme tarzının önemli bir bölümünü şekillendirirler.⁹ Otorite sahibi oldukları için atasözleri, diğer prestijli sözlü ve yazılı metinler gibi, işlerin nasıl yapılması ya da olması gerektiğini belirli bir açıdan verir. Böyle otoriter görüşler insanların rolleri ve kimliklerinin şekillendirilmesine hizmet etmiştir ve bugün de birçok yönden etkili olmaya devam etmektedir. Belirli bir atasözünü üreten ilk kişinin kadın mı erkek mi olduğunu hiçbir zaman bilmesek bile, bu atasözlerinin hizmet ettiği birtakım çıkarları fark

edebiliriz. Bir kitabın konusunu oluşturan kadınlarla ilgili atasözleri incele-
nirken belirli kültürlerde söz konusu çıkarların ne olduğu, retorik açıdan ve
tematik olarak nasıl ifade edildiği akılda tutulması gereken sorulardır.

Malzeme Toplama ve Soru Üretme

Eski bir atasözü hiçbir zaman yanılmaz.

(Rusça)

Çağdaş Batı dünyasından pek çok kişi gibi ben de atasözü türüne hiçbir
zaman fazla ilgi göstermemiştim, ta ki Afrika'ya gidene kadar. Nijeryalı yazar
Chinua Achebe'nin dediği gibi, sözlü kültürlerde¹⁰ atasözleri hâlâ, "sözcük-
leri yenilip yutulabilir kılan palm yağı" olmaya devam etmektedir. Kongo'da
yaşadığım zamanlarda, bazen, insanlar konuşurken duyduğum atasözlerini
yazardım, çünkü şiirsel güçlerine kapılmamak mümkün değildi. Bundan
birkaç yıl sonra Avrupa'ya döndüğümde, bir yayınevi bana *Duyulmamış
Sözcükler: Afrika, Arap Dünyası, Asya, Karayipler ve Latin Amerika'da Kadın
ve Edebiyat* (1985) başlıklı kitabın editörlüğünü teklif etti. Bu kitabın kadın
yazarlarla ilgili beş bölümünün her birinin girişine, o alanla ilgili küçük bir
atasözü derlemesi hazırlamak istedim. Kadınlarla ilgili atasözleri konusuna
ilgi duymaya başlamam böyle oldu.

O zamanlar elimdeki kaynaklar çok kısıtlıydı, ama beklenmedik bir şey
oldu. Kültürlerin temelde farklılıklarla ayrıldığı varsayımının tam tersine,
yeryüzünün dört bir köşesindeki ülkelerde ve tarih boyunca ortaya çıkan
atasözleri arasında sarsıcı benzerlikler buldum. Acaba, kültürler arasında
muazzam farklılıklar olmasına karşın, kadınlar konusunda benzerlik olması
salt bir rastlantı olmayabilir miydi? Ve bu bir rastlantı değilse, arada nasıl bir
ortaklık vardı? Bu soruları yanıtlamak üzere, son on beş yıldır karşılaştığım
her atasözünü kaydediyorum.

Malzememi, dünyanın her köşesinden binlerce insanın hevesle katkıda
bulunması sayesinde toplayabildim. Yıllar boyunca, büyük bir hassasiyetle
malzeme peşinde koştum ve bunun karşılığını aldım. Pazarıcı kadınlardan
taksi şoförlerine, esnaftan lokanta sahiplerine, tezgâhtarlardan temizlik işçi-
lerine ve otobüs, tren, uçak yolculuklarında yanımda oturanlara kadar, her
yerde insanlar benimle cömertçe atasözü alışverişine ve tartışmasına girdi.
Birçok ülkeden dostlarımın, meslektaşlarımın ve öğrencilerin yardımından
da yararlandım. Koleksiyonum, tüm kıtalardan, 240 dilden 15.000 sözlü ve
yazılı kaynağı aştıktan sonra, bu heyecan verici veri derlemesini temalarına

göre, bir karşılaştırmalı metinler bütünü olarak inceleme zamanının geldiğine karar verdim.

Bir kültürde, bir ülkede, bir dilde ya da bir alanda bulduğum atasözü veya çeşitlemeleri, genellikle başka bölgelerde de bulunuyor. Bu nasıl mümkün olabilmiş? Günümüzde işler biraz değişmeye başlamış olsa da, statü niteliklerinde ve işbölümünde standart kalıpların olduğu konusunda hemfikir olan araştırmacılar çok açıksözlü davranır:

Neredeyse tüm toplumlarda erkekler kadınlardan daha iyi durumdadır. Erkekler daha fazla güç ve daha fazla itibar sahibidir ve daha özgürdür. Erkekler genellikle ailenin başıdır; hukuki, siyasi ve dinî konularda daha fazla güç kullanır; cinsel ilişkide eş değiştirir, çoğu zaman birden fazla karısı olabilir; karısını seçerken daha çok özgürlüğe sahiptir; genellikle kendi hısımlarının yanında oturur; alkollü içkilere ve uyuşturuculara daha kolay ulaşabilir. Öte yandan kadınlar, regl zamanlarında genellikle ayrı tutulur ve kendilerinden uzak durulur; çoğu zaman kocalarını bir veya daha fazla kumayla paylaşmak zorundadırlar; çocuk sahibi olamamakla suçlanır ve çoğu zaman kamuya açık yerlerde erkeklere boyun eğmek zorunda bırakılırlar. Çocuk yetiştirme, kadınların erkeklere göre her zaman daha fazla etki sahibi olduğu tek alandır.¹¹

Sözlü edebiyat, geleneksel düşüncelerin pekiştirilmesinde önemli rol oynar. Atasözleri bizlere, özellikle kadın bedeni hakkında çok zengin bir fikirler koleksiyonu sağlar ve insanlar arasındaki cinsel farklılıkların toplumsal sonuçları üzerine de aynı derecede zengin bir mozaik sunar. Bu kitabın başlangıç noktası, kadınlar hakkındaki atasözlerinin, hayatta var olan ve yeryüzünün her köşesine yayılmış toplumsal cinsiyete dayalı ayrımlara dünya ölçüğünde şaşkınlık verici bir ışık tutmasıdır. Cevap aradığım sorular şunlardır:

- Atasözleri kadınlar hakkında neler söyler?
- Neden kültürler, erkeklerle kadınlara farklı davranılması gerektiğine inanır?
- Kadınlar ve erkeklerin farklı rolleri olmasını desteklemek için öne sürülen tezler, kültürler arasında da benzerlik gösteriyor mu ve ne tür farklılıklar var?

Kitabın bundan sonraki bölümlerinde bu soruların cevapları aranacak. Ama önce ele alınması gereken başka bir soru var: Nasıl oluyor da biz, “yabancı” kültürlerde doğan atasözlerini anlayabiliyoruz?

İnsanlar olarak birçok şey paylaşmaktayız. İnsan türüne aidiz ve şimdilik tek ve aynı gezegende yaşıyoruz. Hem atalarımızla hem de çağdaş insan kardeşlerimizle ortak yanımız, paylaştığımız yiyecekler, barınak, güvenlik ve çocuk doğurmak gibi temel itki ve ihtiyaçlarımızın hayatımızı en azından kısmen belirlemesidir. “Kültürel gelenek” denilen şeyin uygulandığı toplumlarda, karşılıklı beden şekillerimiz erkek ve kadın rollerine yol açmıştır ve çok sayıda atasözü doğrudan doğruya ve bunun yanı sıra metafor olarak, kadın bedenine ya da kadın bedeninin organlarına, kadın ve erkek rollerine ve cinsiyetler arası ilişkiye gönderme yapar. Ortak özellikler ve deneyimler sayesinde pek çok atasözü fazla zorlanmadan, onları yaratan kültür dışında, hatta çeviriyle bile anlaşılabilir.

İnsanların adını bile duymadıkları kültürlerden gelen atasözlerini anlamaları pek çok şeyi açıklığa kavuşturur. Bizzat ben, farklı yaşlardan, farklı geçmişlerden, farklı kültürlerden ve farklı kıtalardan gelen dinleyiciler arasında bir atasözünü hemen tanıma durumunu çok sık yaşadım. İnsanı hayrete düşüren bu kültürler arası anlayış, büyük ölçüde ortak olan bedensel ve cinsel deneyimlerden beslenen atasözleriyle ilgili olmalıdır. Öte yandan, belirli yerel kültürel bağlamlardan beslenen atasözleri vardır ve bu nedenle ek bilgi olmadan onları anlamak daha zordur.

Karşılaştırma yapmak için karşılaştırılacak veri bulunmalıdır. Karşılaştırılabilir verileri biriktirmek için yararlı bir kural vardır: “İncelemek istediğiniz coğrafi alan ne kadar genişse, analiz biriminiz de o kadar küçük olmalıdır.”¹² Birleştirici temanın bir “cins” olarak kadın olması temelinde derlenen bir atasözleri koleksiyonu, kültürler arası karşılaştırma yapmaya özellikle elverişlidir. Birincisi, atasözleri çok kısa cümlelerden oluşur; ikincisi, bu tür bütün dünyada vardır. Kültürler arası karşılaştırma yapmak isteyince, kaçırdığımız şeyler de vardır: örneğin bir atasözü “canlı” olarak söylendiğinde, yerel kültürel bağlamın fazladan ekleyeceği anlamlar gibi. Buna rağmen, insanlığın toplumsal cinsiyet kalıpları konusunda yeni bir anlayış kazanırız.

Atasözleri, veciz ve hatırda kalacak ifade tarzlarıyla, hayatı görme biçimlerini meydana çıkarır. Müzikal tonu, dolaysızlığı ve açıkkyürekliliğiyle atasözleri, yalnızca kültürlerin kendine özgü yönünü değil, hepimizin sahip olduğu kadın ya da erkek bedeni sayesinde, yeryüzünün her köşesinde ve tarih boyunca paylaşılan ortak noktaları dile getirir. İnsanlar çoğu zaman hiç

farkında olmadan kadın ya da erkek olarak programlanmıştır. Atasözlerinin verdiği mesajlar, bireysel ya da toplumsal olarak, bu sabit fikirlere ne ölçüde aldanmaya devam ettiğimizi ya da dünyaya atalarımızdan ne ölçüde farklı baktığımızı gösteren mükemmel kıstaslardır. Bilinçli ya da bilinçsiz olarak, yerel ya da bölgesel farklılıklara, tarihsel gelişmelere ve değişimlere karşın hepimiz bu tür mesajlardan etkilenmişizdir.

Atasözlerinde sunulan düşüncelerin pek çoğu, insanlara eskisi kadar açık gerçeklermiş gibi görünmüyor, ki bu da özellikle sanayileşmiş toplumlar da “geleneklerin” değiştiği anlamına gelir. Bu değişimlerden esasen ayrıcalıklı gruplar yararlanır: Pek fazla eğitim fırsatı bulamamış ve erkek nedir, kadın nedir soruları üzerine düşüncelerini atasözlerinden edinmiş olup bu meseleler hakkındaki fikirlerini genellikle sabit hâle getirenler, değişimden çok daha az etkilenir. Ancak bu, çağdaş “iş kadınlarının” mesleki başarılarının, çoğu zaman uygun eş bulmayı güçleştiren bir sebep olmasında görüldüğü gibi, atasözlerinden edinilen düşüncelerin toplumsal olarak ayrıcalıklı grupların içselleşmiş bilinçaltı mirasından tamamen silindiği anlamına gelmez.

Kadınlar hakkındaki atasözleri, cinsel farklılıklar arasındaki mesafenin bütün dünyada neden ve nasıl açıldığını ve büyüyen bu mesafenin, kadınlarla erkekleri, hayattaki kamusal rollerini ve evdeki sorumluluklarını paylaşamayacak biçimde yabancılaştırdığını ciddi biçimde açıklamaya yarar. Oldukça önemsiz beden farklılıklarına dayanarak bu türden cinsiyetçi bir mesafenin korunmasını öğreten atasözleri, hâkim hiyerarşileri güçlendirmiş ve erkek değil de, bir kadın olmanın ne demek olduğuna ilişkin katı imajlar yerleştirmiş ve böylelikle, her iki cins için de hayat boyu sürecek, birer ekleptiden öteye geçmeyen rolleri meşrulaştırmıştır. Madalyonun bir yüzünde sıkı kurallar varsa, öbür yüzünde de kaçınılmaz olarak kurallara uymayan kadın ve erkeklerin damgalanması yer alır ve bu damgalama işinde kadınlar da erkeklerden aşağı kalmaz. Ayrıcalıkları bırakmak hiçbir zaman kolay olmaz. İstenmeyen işleri başkalarına yaptırmaya alışık olan insanlar, durumun öyle devam etmesini ister. On yedinci yüzyılda Madame de Sévigné'nin kaydettiği gibi: “Aşağı tabakanın aşağılanması toplumsal düzenin devamı için gereklidir.” Ya da bir Alman atasözünün söylediği şekilde: “Yatağı biri yapar, öteki içine girer yatar.”

Baskın rolün rahatlığı içinde olanların, istenmeyen işleri paylaşmak gibi cömert bir teklifte bulunmasına da pek ender rastlanır. Şikâyet bildiren bir Ruanda atasözü, “Su ve odun getirmeye mecbur kalıyorsan, oturduğun ev kötüdür,” der; bir erkek, böylesine “aşağılayıcı” kadın işlerini karısının yeri-

ne yaparsa onun esiri olmuş demektir anlamına gelir. Eğer kadın toplumsal rolünü kabul etmezse kınanacaktır. Böyle bir kadını suçlamak için Avrupa'da "pantolon giyen kadın" denirdi ve bu, atasözlerinde sık sık rastlanan bir şikâyeti.

Bir yandan erkeklere yapılan tüm bu uyarılar, öte yandan kadınlara verilen talimatlar ve uymaları istenen kurallar, büyük bir belirsizlik yarattığı gibi statüko kaybından duyulan korkuyu da açığa çıkarır. Eğer bitmez tükenmez kurallar ve yasaklar karşısında kadınlar, olmaları gerektiği gibi itaatkâr olsalardı, atasözleri fazlalık olurdu, değil mi?

En baştan vurgulamamız gerekir ki bu kitap "gerçeklik" hakkında değildir: Atasözleri "gerçeği" yansıtmaz. Çok sayıda minicik metin, atasözlerinin savunduğu çıkarların sahipleri tarafından hayal edilen idealleri ve aynı zamanda bu ideallerden sapma hâlinde, sonradan duyulacak pişmanlığı yansıtır. Atasözleri kimin ideallerinden bahseder? Kamusal bir tür olarak atasözlerinin "geleneğe" hizmet ettiği ve onu izlediği söylenir, ama aslında kimin geleneğine gönderme yapıldığı hiçbir zaman açıkça belirtilmez. Kitap, kadınların şimdi ve geçmiş zamanda ne olduğu "gerçeğini" göstermek yerine, temelde erkek temelli çıkarları, korkuları, "ideal" ve "sapkın" kadınlık üzerine düşünceleri yansıtan bir ayna görevi üstlenmektedir ve bunu yaparken, aynı zamanda nesilden nesile aktarılan "ideal" ve "sapkın" erkeklik normlarını ortaya çıkarmayı hedefler. Zekice imgeler ve özgün karşılaştırmalar sayesinde, çok çarpıcı ve genellikle eğlendirici bir malzememiz var. Yine de, aynı zamanda bazı yönlerden rahatsız edici bir kitap bu, çünkü dünyanın her köşesinde, yüzlerce farklı dilde, kuşaktan kuşağa aktarılan, özellikle evli kadınlar hakkındaki atasözleri, kadın düşmanlığı eğiliminin çok geniş bir çerçevede geçerli olduğunu gösteriyor.

Atasözlerinin aynasında bunların hepsiyle, telkin edilen, kabul edilen, karşı çıkılan, coşkuyla karşılanan, geçmişte kalan ya da günümüzde devam eden toplumsal cinsiyet rolleriyle tanışacağız. Ayna, zamanın ve imgelerin değiştiiğini gösteriyor, ama aynı zamanda, geçerliliğini sürdüren miras nedeniyle bugün bile çok sayıda kadının, erkeklere göre önemli ölçüde özgürlükten daha az yararlandığını hatırlatıyor.

Atasözleri ve Etkileri

Atalarınızın sözlerini elden bırakmayın.¹³

İçimizden biri hiç düşünmeksizin, hemen bir atasözü söyleyebilir mi? Günümüz Batı dünyasında atasözleri reklam sloganlarından daha az yaygın. Bununla birlikte kimi zaman radyo veya televizyonda ya da bir siyasetçinin konuşmasında bir atasözünün alıntılandığını duymuşuzdur. Batı'daki okurlar kendi toplumlarında atasözlerinin artık yaşamadığına inanabilir, ama Penguin Books'un yayımladığı atasözleri sözlüğü (*Penguin Dictionary of Proverbs*) onların devam eden etkisini göstermektedir: "Atasözleri artık kullanılmıyor olsa da hâlâ yalanlanmamıştır."¹⁴ Yirmi birinci yüzyıl yazılı kültürlerinde önemleri azalmakta olsa bile, atasözleri aslında sanıldığından daha geniş bir biçimde biliniyor olabilir. Çin'de, Çin atasözleri söylediğim zaman, insanlar bunların çoğunu bildiğini doğruladı. Afrika'da insanlar atasözlerine çok aşina, sanki atasözü "kulakları" var. Görünüşe bakılırsa atasözleri Avrupa'da da hâlâ yaşıyor. Yakın zamanlarda bu projeye ilgili bir radyo yayınında, dinleyicilerden, hâlâ kadınlar hakkında söylenmiş atasözleri hatırlıyorlarsa stüdyoyu aramaları istendi. Bir saatlik program boyunca stüdyo telefonları aralıksız çaldı ve daha sonra kadınlar hakkında atasözleri içeren çok sayıda mektup aldım. Elbette ki bu anlatı türü ölmedi; tam tersine, eğer son on yıldır on dokuzuncu yüzyılın önemli koleksiyonlarının yeniden basılmasına bakacak olursak, yazılı atasözlerine duyulan ilgide artış bile var. Bu arada, bütün dünyada, sözlü kültürlerde atasözleri kullanılmaya devam ediyor.

Miras

Sakalla çevrili ağızdan yalan söz çıkmaz.

(Bemba dili)

Atasözleri yazılı tarihten çok önce ortaya çıktı. Bu önemli ve canlı tür, yüzyıllar boyunca temelde sözlü gelenekle devam etti. Benim koleksiyonum, tüm

kıtalara yayılmış, birbirinden çok farklı kültürel topluluklardan gelen sözlü ve yazılı kaynaklara dayanıyor. En eski yazılı örnekler, MÖ 2600-2550 tarihlerinden. Bu eski Sümer atasözleri, kil tabletler üzerine kazınmıştı ve Bağdat'ın 150 kilometre güneydoğusunda, 1963 yılı gibi yakın bir zamanda bulundu. Onlara ilişkin tek kesin bilgi, yaklaşık olarak yazıldıkları tarihtir, ama bu bize, ondan önce kaç kuşak boyunca sözlü olarak alıntılanırları hakkında bir bilgi vermez. Bu, atasözlerinin geneli için geçerlidir: Çoğu durumda onların nasıl, ne zaman yaratıldığı ya da ne kadar yaygın oldukları konusunda ya çok az bilgimiz vardır ya da hiçbir bilgimiz yoktur. Atasözlerinin önce sözlü olarak sonra da yazılı biçimde, önce yerel sonra ulusal ve bugün giderek daha fazla uluslararası ölçekte kullanılıyor olmaları ya da yazılı koleksiyonlara girmiş olmaları, saklanmış ve aktarılmış oldukları anlamına gelir.

Atasözleri birçok biçimde tanımlanmıştır. Atasözünün, genellikle bir özdeyişten çok daha geniş bir kullanım alanı olduğu düşünülür. Atasözleri bir tartışmaya son noktayı koyabilir, bir yanlış anlamadan doğan kırgınlığı onarabilir, cehaleti maskeleyebilir ya da kötü bir savunmayı iyi bir cılayla parlatılabilir. Atasözlerinin, bütünüyle tatminkâr, kapsayıcı bir tanımı yoktur ama onu kullananlar ve dinleyenler tarafından atasözü olduğu hemen anlaşılır. Şöyle bir tanımlama yapılabilir: kabul edilmiş bir hakikati ya da gönüllerde yer etmiş bir inancı zekice somutlaştıran kısa, özlü söz. Atasözü tanımlamaları genellikle, başlıca dört özellik üzerinde durur:

1. Kısa ve öz bir sanatsal biçiminin olması.
2. Toplumı değerlendiren ve muhafaza eden bir işlevinin olması.
3. Kabul edilen, geçerli bir otorite olması.
4. Kökeninin anonim olması.

Hemen hemen hiçbir zaman atasözleri ve özdeyişlerin kaynaklarına kadar inilemez. Bazen kutsal kitaplardan, kutsal yazılardan ya da tanınmış edebi metinlerden alınmış gibi görünürler. Ama durum bunun tam tersinin doğru olduğunu gösterir: Sözlü geleneği istedikleri gibi yağmalayanlar yazarlardır. Bu demektir ki, bir atasözünü ilk kez kimin düşündüğünü bilmemiz neredeyse imkânsızdır; aynı şekilde, kabaca da olsa, genellikle atasözünün yaşını da bilemeyiz. Bu da demektir ki, onları tarihsel olarak sınıflandırmamız mümkün değildir. Bazıları çok eskilere dayanmasına rağmen günümüzde de hâlâ alıntılanmaktadır. Bazıları ise kendi orijinal dillerinde, söz konusu dil artık ölü bir dil olduğundan, artık alıntılanamaz, ama başka dillerde yaşarlar.

Örneğin, bazı Latince atasözleri tüm Avrupa dillerinde yüzyıllarca yaşamaya devam etmiştir. Birçok durumda, bir atasözünün ne sıklıkta kullanıldığı ya da hâlâ kullanılmakta olup olmadığını bilmek mümkün değildir. Bununla birlikte, bazı kaynakların vurguladığı gibi, bugün bile çok sayıda popüler atasözü bulunduğu bilinmektedir.

Farklı kültürlerde atasözleri, ciddiye alınması gereken bir tür olarak öne çıkar. Yoruba dilinde, “Atasözleri konuşmanın atlarıdır,” denir; bu, karşılıklı konuşmada söz biterse, onu kaldığı yerden devam ettirecek şeyin atasözü olduğu anlamına gelir. İşte bazı örnekler:

Yüz atasözü, yüz hakikattir. (İspanyolca)

Atasözleri günlük deneyimlerin doğurduğu kızdır. (Hollandaca/Krio)

Atasözleri dilin kaymağıdır. (Afar dili)

Tüm atasözleri cambaz sırtıyla yürür. (İsveççe)

Atasözleri hakkındaki atasözleri, türün prestijine ve etkisine katkıda bulunmuşlardır. Atasözleri ve özdeyişlerin pratikteki işlevleri nedir? Atasözleri ister geleneksel yargılardan, Talmud’dan, İncil’den, Kuran’dan ve Hindu el-yazmalarının Veda Kitabı’ndan, ister siyasi ya da dinî liderlerden, filozoflardan ya da şairlerden gelsin, alıntı biçiminde kullanılır. Sözlü bir gelenekte, uzmanlar, temelde ya da yalnızca ata geleneğine göndermede bulunan ve kendilerini bunun rakipsiz temsilcileri sayan kabile şefleri ve yaşlılardır.

Atasözü, yerleşik yargılarla ilişkilendirilir. Güçlü etkisi, “Atalarımızın dediği gibi...” ya da “Gelenek bize öğretmiştir ki...” gibi ikna edici göndermelerle daha da sağlamlaştırılmıştır. Otorite böyle diyorsa, biz kim oluyoruz da bu kadar büyük bir geleneksel, dinî ya da somut bir yargı seline karşı kürek çekiyoruz? Konuşmacılar yargıların şaşmaz geçerliliğine gönderme yaparak kendileri için de saygı ve otorite talep eder. Zimbabve’de kendi kendini övmek için söylenen bir Şona düsturunun ifade ettiği gibi: “Erkeklerin sözleri yere düşmez.” Böylelikle egemen değerler konuşanın lehine olacak şekilde doğrulanır ve en sonunda her şey yolunda gider. Yine bir başka Şona atasözünün dediği gibi: “Atasözü söyleyen, istediğine kavuşur.” Böylece atasözü otoritesinin işlevi, belirli rol kalıplarını meşrulaştırmaya ve bu kalıpların sorulanma ihtimalini ortadan kaldırmaya yarar.

Zengin sözlü geleneği olan toplumlarda insanlar, dağarcığında bolca atasözü bulunduran ve onları doğru zamanda kullanan kişilerden etkilenir. Alıntı yapmak bir sanattır ve hangi nedenle olursa olsun, doğrudan söylen-

mesi istenmeyen sözlerin iletilmesi için alıntıdan yararlanılır. Atasözü bir mesafe ve genelleme duygusu yaratır. Konuşan kişinin geride durup hassas konuları dolaylı, ustalıkla bir biçimde açmasına izin verir ve yine o kişi “geleneksel” bir önermeden sorumlu tutulamayacağı için, güven içinde, söylemek istediği şeyi ifade eder. Alıntı yapmak, eleştirmek, alay etmek hatta hakaret etmek için güvenli bir yol sağlar.

İnsanların kültürel miraslarının bir parçası olan birçok kaynak bize, atasözlerinin, doğaları gereği belirli toplumsal normları ve değerleri doğruladığını gösterir. Egemen değerlerin, yönetenlerin değerleri olduğu olgusu çoğu zaman dikkate alınmaz. Atasözü kullanıcısı, egemen norm ve değerlerin sorgusuz sualsiz, kolektif bir biçimde kabul edilmesinde ısrar eder.¹⁵ İnsanlar geçmişte romantikleştirme eğilimindedir ve atasözü gelenekleri tartışılmaya başlandığı zaman yumuşacık, sıcacık bir üslup kullanırlar. Böyle bir noktada çok temkinli olmak gerektiği apaçık ortadadır.¹⁶

Medya

Atasözleri kelebeklere benzer; bazıları tutulur, bazıları uçup gider.
(Almanca)

Atasözleri yalnızca sözde kalmaz; kitaplarda, sözlüklerde, dergilerde, gazetelerde ve hatta yazarların yapıtlarında basılı hâlde de bulunur. Cervantes’in *Don Kişot*’u bu konuda Avrupa’dan bir örnektir. Chinua Achebe’nin ilk romanları da Afrika’dan tanınmış örneklerdir. Luo Guanzhong ise bu popüler türden yararlanan ünlü bir on altıncı yüzyıl Çin romancısıdır. Bütün dünyada atasözleri ve deyişler, geçmişten beri ve bugün hâlâ, giderek artan sayıda ulusal ve uluslararası kitap derlemeleri ve sözlükler biçiminde yazıya geçirilip yayımlanmaktadır.

Atasözlerine yalnızca sayfalar üzerinde değil, başka nesnelere üzerinde de rastlarız. Duvar resimleri, posterler ve turistik eşya satan dükkânlarda pek çok nesnenin üzerine güzelce çizilmişlerdir. Dakka’da bir kadın berberi, Bengalce bir atasözünü, müşterileri görsün diye aynanın üzerine asmıştı: “Mutlu bir aile hayatı, iffetli kadınla olur,” ve sonra kendi adına şu eklemeyi yapmıştı: “Ama bunun koşulu, yanında iffetli bir erkek olmasıdır.”¹⁷ Afrika’da kahvehaneler, yolcu araçları gibi kamuya açık her yerde, her türlü özdeyiş bulunur. Otobüs arkasına yazılan yazılar, her zaman sözlü gelenekten gelme atasözleri ve özdeyişler değildir, ama öyle olduklarında, çoğu zaman kadın-erkek ilişkisine değinirler. Örneğin: “Erkek acı çeker, kadının ruhu

duymaz”, “İş yoksa, evlenecek kadın da yok”, “Güzel bir kadın asla tek erkekle kalmaz”, “Kadından kork, yılanla oyna.”¹⁸

Atasözleri genellikle sözle, kulaktan kulağa ya da kâğıt üzerine yazılı, basılı biçimde aktarılır, ama başka araçlarla da, örneğin çömlek kapaklarına nakşedilmiş, su kabağının üzerine oyulmuş, dokumaların arasına örülmüş ya da işlenmiş ve resimlerde görselleştirilmiş olarak dolaşıma girer. Dünyanın birçok başka yerine göre özellikle Afrika’da, atasözleri, davul sesleri ve başka işaretler ve semboller gibi çok çeşitli kanallarla aktarılmaktadır.

Afrika’da mesajlar bazen kadınların giydiği bir tür etekle de (*pagne*, *lapa*, *leza* ya da *sarma* da denir) iletilir. Kuma olan kadınların, ev içinde, kumaşlar üzerinden birbirleriyle tartışma biçimleri, *pagne*’lerin toplumsal işlevini çok güzel gösterir. Örneğin eteğin üzerindeki düğüm, her zaman olduğu hâliyle kumaşın ön yüzünde değil de arkasındaysa, “Arkamdan gelen, aptaldır” özdeyişine gönderme yapar ve erkeğin evlenmeye karar verdiği kuma için ya da ilk karısına rağmen kumayla evlendiği durumlarda kullanılır.¹⁹

Kocalar, eşlerinin giydikleri özel giysiler aracılığıyla onlardan mesaj alır. Örneğin, kadın kocasına şu eski özdeyişi hatırlatabilir: “İyi koca pahalıya mal olur”; bu aynı zamanda kadınlar tarafından çok beğenilen pahalı bir kumaşın adıdır.²⁰ Ganâdaki Akan topluluğu arasında, atasözlerinin aktarıldığı diğer bir görsel kanal ise cenaze kıyafetlerinde kullanılan kumaşlardaki (*adinkra*) desenlerdir. Çokrenkli *kente* kumaşları da, Akanlar ve başka kültürler için önemli nesnelere.²¹

Sözlü olmayan iletişim şekillerinin oldukça orijinal bir örneği de (bildiğim kadarıyla) yalnızca Fioteli kadınlar tarafından kullanılan çömlek kapaklarındaki mesajlardır.²² Fioteliler Angola’nın yabancılara kuşatılmış bir bölgesi olan Cabinda’da yaşar. Çömlek kapakları, kadınların kocalarına sözlü olarak bildirmelerine izin verilmeyen gerçekleri ifade etmekte kullanılır. Kapaklar, yaklaşık 18 cm çapında yuvarlak ahşaptandır. Üzerinde, kabartma biçiminde bir atasözü ya da özdeyiş yer alır. Geleneğe göre karıkoca birlikte yemek yemez; erkekler yemeklerini, klanın toplantı yerinin damı altında, klanın diğer erkekleriyle birlikte yer. Kadınlar kocalarının yemeğini, üzeri bir muz yaprağı ile örtülü toprak bir çömleğin içine koyar ve bir çocuk çağırıp bunu erkeklerin bulunduğu yere gönderir. Normal olan budur.

Ama bir kadın kocasının davranışlarından memnun değilse ya da kavga etmişlerse, evdeki çömlek kapaklarından, üzerinde anlamlı bir atasözü olanı seçer; evde böyle bir kapak yoksa istediği çömleği bir sanatçıya ısmarlar. Muz yaprağının yerine bu çömlek kapağı koyulur ve kabartmalı kapaklı yemek

gelince, ortalık gözle görünür biçimde karışır: Ne bu, yoksa özel bir çömlek kapağı mı? Kime gelmiş acaba, ne demek istiyor? Çömleğin muhatabı olan koca sorunu itiraf etmek zorundadır ve bundan sonra artık atışmalar başlar. Şikâyet onun tembelliği, iktidarsızlığı, açgözlülüğü, karısının cinsel tatminsizliği ya da ikinci bir eş almasına itirazından kaynaklanabilir. Eğer koca bir şey anlamadığını söylerse kapaktaki mesajı bir uzman inceleyecektir ve onun vardığı yargıya göre koca, arkadaşlarının tavsiyelerini dinleyecektir. Örneğin kabartmada, üç taşın üzerinde bir yemek kabı varsa ifade edilen atasözü şudur: “Pişen yemeği destekleyen üç taşır; bir kadın da evlilikte üç hakka sahiptir” (giyim, gıda ve cinsel ilişki). Kadın, evlilikteki bu üç hakkından biri, ikisi ya da hepsi konusunda şikâyetçi olduğu mesajını vermektedir.

Bu özel haberleşme yolunun benzersiz avantajları vardır. Örneğin, gönderdiği mesaj yerine vardığı zaman kadın, kendisi orada olmadığı için kocasının ilk öfke patlamasını savuşturmuştur. Öte yandan, koca da, büyük ihtimalle, klanın öteki üyelerinin önünde tepkisini yumuşatmak zorunda kalacaktır. Çömlek aracılığıyla haberleşme incelik adına yapılan bir davranıştır ve kadınların kocalarıyla doğrudan bir yüzleşmeye girmekten kaçınarak, aralarındaki hassas konuları, eğer açacaklarsa bile dolaylı yollardan yapmayı yeğlediklerini gösterir. Birçok atasözü kadınların konuşmaya davet edilmediklerini teyit eder. Fiote çömlek kapağında sanatsal biçimde ifade edilen iletişim ile sözlü olmayan başka iletişim biçimlerinin ortak noktası, atasözü söylemek için insan sesinden farklı kanallar kullanmalarındadır ve bu da verilen mesajlara fazladan bir dolaylılık boyutu ekler.

Temel Özellikler

Atasözü, konuşmanın süsüdür.

(Farsça)

Atasözleri, formülleri kadar yararlandıkları şiirsel araçlar bakımından da birtakım benzerlikler gösterir ve kısacık olmaları sayesinde kolayca tanınırlar. Bu formüllerin bazılarının dünyanın farklı yerlerinde gösterdiği benzerlik insanda gerçekten büyük bir merak uyandırır.²³ Aşağıda çok sık tekrarlanan kalıplardan bazı örnekler bulacaksınız:

A, B'dir (veya gibidir):

Kız evlatlarla dolu bir ev, ekşi birayla dolu ambar gibidir. (Hollandaca/Almanca)

Güzel kadın göz için ziyafettir, ruh için yalnızlık. (Filipince)
Kadın kocasını koruyan duvardır [gibidir]. (İbranice)

A, B (gibi) değildir:

Kadın mısır koçanı değil ki, yapraklarını soyup değerini biçsin. (Baule)
Kötü bir zevceden iyi anne olmaz. (İspanyolca)
İnsanın karısı, ibadet ederken örtündüğü şal değil ki bıkınca atıp yenisini alsın. (İbranice)

B olmazsa A da olmaz:

Elinde aynası olmayan genç kadın, dilinde nasihati olmayan yaşlı kadın yoktur. (İspanyolca)
Duvaksız gelin, kıskanç olmayan kadın olmaz. (Ladino)
Efsunsuz kadın, rom içmeyen şair olmaz. (Portekizce, Brezilya)

B olacağına A olsun daha iyi:

Batmış bir evin olacağına, aptal bir karın olsun daha iyidir. (Bassar dili)
Kötü bir kadınla yaşamak, canavarla yaşamaktan beterdir. (İngilizce, Britanya)
Açlıktan ölmek, kedi maması yemekten; soğuktan donmak, kocakarı kıyafeti giymekten yeğdir. (Çince)

A olursa, B:

Kocakarı dans ederse, ölümü bahçesine davet eder. (Almanca)
Baba, baba gibi davranmıyorsa, kızı yine de kız evlat gibi davranmalıdır. (Çince)
Dans etmek istemeyen kadın, eteğim çok kısa, der. (İngilizce, Jamaika)

Dedi deyişleri²⁴

“Saygı görürüm artık,” dedi, hamile olduğunu anlayan gelin. (Oromo dili)
“Akılla değil sopayla,” dedi, köpeğine attığı taşla kaynanasını vuran adam. (Danca)
“Gerçek serttir,” dedi adam, sonra İncil’i alıp karısının kafasına vurdu. (Frizce)

Kısa olması, çarpıcı sanatsal teknikler kullanması, ölçü ve uyak kalıpları ve onu sıradan konuşmadan farklı kılabilecek tüm diğer özellikleriyle atasözlerinin atasözü olduğu hemen anlaşılır. Kullandığı şiirsel araçlar o kadar çoktur ki, burada ancak en sık rastlananları tartışılabilir. Atasözlerinde rastlanan

ana sanatsal biçimler, *metafor* (eğretileme), *mecazı mürsel* (metonimi) ve *teşbih* sanatlarıdır. Bunlara atasözlerinde öylesine bol ve yaygın biçimde rastlarız ki, özel ve ayrı bir ilgiyi hak ederler. Bu nedenle, “Metaforların Mesajları” başlıklı beşinci bölümü bu konuya ayırdık.

Tıpatıp aynı mesajı veren atasözleri de çoktur. Aynı fikir birbirinden çok farklı imgelerle ifade ediledursun, anlamları aynıdır. Örneğin dünyada kadından bol bir şey olmadığı fikrini ele alalım:

Kadınlar ayakkabı gibidir, yerine her zaman başkasını alabilirsiniz.

(Racastan dili)

Kadınlar otobüs gibidir, biri gidince öbürü gelir. (İspanyolca, Venezuela)

“Eski bir su kabağı bile bir işe yarar” diyen Minyanka atasözü, bir *kişileştirme* (personification) örneğidir. Yalnızca hayvanlar değil, insan bedeni ve organları ya da her tür cansız nesne kişileştirilebilir ve böylelikle bu nesnelere düşünebilir ya da hareket edebilir. “Oturana annenin sırtı, günaha girer” (Rundi dili). “Saman, atın arkasından gitmez” (Hollandaca). Abartma da, aşağıdaki atasözlerinin örneklediği gibi eğlendirici bir tekniktir: “Bin kadın bin söz” (Ashanti dili); “Aşk çiçekbozuğunu gamzeye dönüştürür” (Japonca); “Felaketin küçüğü açlıktan ölmek, büyüğü iffetini kaybetmektir” (Çince).

Atasözleri genellikle tek cümledir, ender olarak iki cümle de olabilir. Atasözlerine özgü kısa, sabitleşmiş sanatsal biçimden daha önce söz etmiştik. Bazıları ise neredeyse *telgraf* üslubundadır: Hemen hemen şifreli bir konuşma gibi, genellikle bazı sözcükler, özellikle de artikeller, fiiller ve zamirler atlanır. Bangladeş’ten Bengalce bir örnek olan, “Purunun büyüğü, zevcenin küçüğü” atasözü, kısaca, boyutları ideal ölçüde olmak koşuluyla her ikisinin de keyif verdiğini belirtir. Senegal’den ünlü bir Wolof özdeyişi, telgraf üslubu nedeniyle ilk bakışta esrarengiz gelebilir: “Soyadı-kadın-zevce: Evet. Gitme, kalırım; konuşma, susarım; yapma, vazgeçtim.” Evlenen bir kadının soyadı “evet”tir; ona “gitme” derseniz, cevabı “kalırım” olacaktır; “konuşma” derseniz, cevabı “susarım” olacaktır; “yapma” derseniz, cevabı “vazgeçtim” olacaktır.

Birçok atasözü de *paralelizmden* (bazı farklarla tekrarlama) yararlanır. Fiiller, isimler ya da sıfatlardaki biçimsel paralellikler, anlamdaki *benzerlikler* kadar *zıtlıkları* da pekiştirir; tıpkı Eritre’den bir Tigrinya atasözünde, “doğurmak” fiilinde olduğu gibi: “Kız doğurmak, sorun doğurmaktır.” İki örnek daha verelim: “Kadın aklı, maymun aklı” (Japonca); “Gemi dümen

yolunda gider, kadın erkek yolunda” (Vietnamca). İçlerinden yalnızca birkaçını sayacak olursak, ünlü yinelemesi (asonans), ses yinelemesi (aliterasyon), uyak, ahenk, yineleme ve sözcük oyunları gibi bazı sanatsal araçlar başka dillere çevrildiklerinde kaybolmayacak kadar dayanıklı olabilirler mi bilemeyiz, ama bazı düşünürler, tüm dillerin çevrilebilir olduğuna ve anadili olmayanlar tarafından da anlaşılacağına inanır.²⁵

Uyaklar atasözlerinde genellikle kaybolur, gerçekten de bu tür kayıplar çok üzücüdür ama yine de birçok atasözü başka dillere çevrildiklerinde bile canlılıklarını, güzel üsluplarını korurlar. Kabul etmemiz gerekir ki, çeviri olmasaydı, atasözleri anadili farklı olanlara hiçbir şekilde ulaşamayacaktı.²⁶

Atasözlerine özgü son bir özellik de yerleşik stereotipleri çok sık kullanmalarıdır. Kadınlarla ilgili atasözleri yaş, cinsellik, boy bos gibi kalıplaşmış bedensel özellikleri bol miktarda kullanarak, onlara özgü bazı nitelikleri öne çıkarırken bazılarını örtbas eder. Kadınlara özgü bu “tipik” nitelikleri, atasözleriyle ortaya koymanın amacı, insanların kendi bağımsız düşüncelerini bir kenara bırakıp söylenenlerle peşinen hemfikir olmasını sağlamaktır. Bu, küresel reklamcılığın son derece başarılı bir biçimde kullandığı klişe ve söylemin aynısıdır. Stereotipleştirmeye yönelen atasözlerinde söyleyenin cinsiyeti apaçık ortada gibidir. Bir kadının şunu söylemesi hiç mümkün olabilir mi? “Kadınlar ve biftekleri ne kadar çok döversen, o kadar iyi olurlar” (Almanca). Ya da: “Kadın keçi gibidir; boynundaki ipi çekip devedikeninin olduğu yere götüreceksin” (Ruanda dili). Ya da: “Kadına hiç güvenmeyeceksin, sana yedi erkek doğurduktan sonra bile” (Japonca).

İnsanın kendi ait olduğu gruba ilişkin aşağılayıcı sözlerin reklamını yapmaya, onları yaymaya çalışması olasılığı yok gibidir. Gelin görün ki, işler o kadar basit değildir, zira burada kimin grubundan söz ettiğimiz önemlidir. Her şey, ait olma ve taraf tutmayla ilgilidir ve burada bir çıkar mevzubahisdir. Kongo Lingala dilinden bir örnek bu noktayı apaçık gösterir: “Kadınla birlikte yemeğe oturmak, cadiyla yemeğe oturmaktır.” Kongo’da bir kadının, özellikle bir annenin bu atasözünü ısrarla oğluna söylediği durumlar vardır. Özellikle, oğlunun düğünü yaklaştıkça. Oğluna, müstakbel karısının niyetlerinden şüphelenmesi gerektiği uyarısında bulunur. Anne olarak onun açısından, müstakbel “geline” karşı oğlunun yanında olmasından daha “doğal” bir şey olamaz. Öncelikle kan bağı bulunan akrabalarının çıkarını korur ve bunların en önde geleni de kendi oğludur. Bu açıdan bakılınca müstakbel gelin, grubun dışından gelen güvenilmez bir yabancısıdır yalnızca. Anne örneğinde ve daha birçok başka örnekte stratejiler ve çıkarlar hayati

rol oynar. Böylelikle, elbette bu annenin grubunu parçalamak gibi bir niyeti yoktur ve yaptığı da kesinlikle bu değildir. İşin özü, birinci derecede sadık olacağı grubun “kadınlar” olmamasıdır. Kadınların çıkarları ve sadakatleri çok karmaşık konulardır ve kadınlarla ilgili atasözleri elbette basit cinsiyet karşıtlıklarına indirgenemez.

Değişen Bağlamlar, Değişmeyen Özler

Bir şey olmalı ki, atasözü gerekli olsun.

(İgbo dili)

“Kadın Bedeni” başlıklı birinci bölüme başlamadan önce söylenecek birkaç nokta kaldı. İlkın, bazı atasözleri uzmanlarına göre, bir atasözü, somut bağlamsal anlamını yalnızca kullanıldığı anda kazanır.²⁷ Ben de atasözlerinin her kullanıldığı anda yeni anlam tonları eklendiğini ve bunların incelenmesiyle verimli sonuçlar elde edileceğini kabul ediyorum. Ne var ki, her atasözünde, tüm değişen bağlamlara karşın onun anlamını koruyan bir öz vardır. Birbirlerinden çok farklı arka planlardan gelen çok geniş bir atasözü yelpazesi sunan malzememin doğası sebebiyle kitapta karşılaştırmalı yaklaşım kullanıldı ve bu yöntemle dünyanın her köşesinde ortaya çıkmış atasözlerinin çekirdeğinde olan özsel anlamlar ve mesajlar üzerinde duruldu.²⁸

Bir başka soru: Atasözleri birbirleriyle çelişir ve böylece birbirlerini etkisizleştirirler mi? Atasözlerinin günlük hayatta ve dilde kullanımları açısından bu soru geçerli olamaz gibi görünüyor. Örneğin, tek eşle evlilik ve çok eşle evlilik konusuna, şu iki Kongo Luba atasözünde bakalım: “Tek karılı olmak tek gözlü olmak gibidir” ve “Bir yerine iki kadınla evlenirsen, o kadar genç ölürsün.” İki atasözü de, her bir seçeneğin iyi ve kötü yanlarını ortaya koyuyor. Böylece, kişi kendi kişisel çıkarına bağlı olarak birinden birini seçebilir. Bu elbette bir strateji meselesidir.

Son nokta, atasözleri ve özdeyişlerin, düz anlamları ve mecazi anlamlarının olmasıdır. İki tür atasözü olduğu söylenir: orijinal hâllerinde dolaysız sözler ve en başından beri mecazi olduğu kabul edilen atasözleri. Bu, toplumsal cinsiyetle ilgili atasözleri için de geçerlidir. Birinci kategoride, açık bir dille kadınlar ve erkeklere, kızlar ve oğlanlara, anneler ve babalara ya da bedenın organlarına, memelere ve sakallara, vajına ve penislere değinen atasözleri vardır. Atasözleri, onları söyleyen kişinin lehine olmak üzere, bedeni ciddiye alır. Örneğin şu Oromo atasözünde olduğu gibi: “Bir adam sahip olduğu şeyi tutar ve onunla işer.” Bu atasözü bir erkeğin anatomisini kendi

çıkartı için kullanması gerektiği anlamına gelir, ancak bunu yaparken kadın ve erkek arasındaki cinsel farka da değinir. Beden ya da çeşitli erkek ve kadın kategorileri üzerine bu tür atasözlerini kullanmanın amacı, toplumsal cinsiyetle ilgili bir konuyu öne çıkarmak olabilirken aksi de mümkündür. İkinci kategoride, hiçbir şekilde kadınlar ve erkeklerin fiziksel özelliklerine doğrudan değinmeyen, ama “geleneğe göre” ideal ya da sapkın toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkileri hakkında uygun mesajlar veren atasözleri yer alır. Örneğin: “Önce kafesi, sonra kuşu al.” Bu atasözü, “Bir erkek evlenmeden önce bir ev bulmalıdır,” anlamına gelir (Creole dili, Trinidad/Tobago dilleri).

Bu iki kategoriye birbirinden ayırt etmek zordur. Dolaysız, sıradan anlam ya da düz anlam, her zaman sorunlu bir kavram olmuştur: Düz anlam nerede biter, mecazi anlam nerede başlar? Tüm atasözlerinin, düsturların, dinî emirler ve ahlak kurallarının ya geniş ve sınırları belirsiz bir şemsiye gibi görülen deyişlerin altında toplandığı kabul edilir ya da bunlar, gerçek (yani, metafor kullanan) atasözleri karşısında basit, “dolaysız”, metafor kullanmayan sözler olarak tanımlanır. Böylece, “Tavuk günün doğduğunu bilse bile horozun ağzına bakar” şeklindeki Ashanti (Gana) atasözünün amacı tabiat bilgisi dersi vermek değil, kadına susmasını, konuşmayı kocanın yapması gerektiğini, mecazi yoldan hatırlatmaktır. Mecazi olduğu için bu, “gerçek” bir atasözü olacaktır.

Bu kitapta, “dolaysız deyişler” adıyla anılanlar, (bazı atasözü uzmanları bu eğilimde olsa da) türün geçersiz örnekleri olarak kabul edilip dışarıda tutulmadı. Hangi yoldan olursa olsun kadınlara değinenler, tam anlamıyla incelemeye dâhil edildi. “Bütün gece uğraş, ondan sonra kız doğur” diyen biri, bunu düz anlamlı bir söz olarak da söyleyebilir, çok büyük çabalardan sonra hayal kırıklığına uğramayı metaforla anlatan bir (İspanyol) atasözü olarak da. İkinci durumda da, bir kız doğmasından duyulan memnuniyetsizlik, yüzeydeki anlamın altında var gücüyle kendini duyurur. Ya da Fildişi Sahili’ndeki Baule’den yoksul bir adamın çektiği çileyi anlatmak için söylediği bir atasözü örneğine bakalım: “Dul, regl olsa da fark etmez, olmasa da.” Düz anlamıyla okunduğunda, toplumda dul kadının da, regl döneminde olan kadının da cinsel ilişkide bulunma hakkı yok, demektir. Bu adamın özel durumunda konu onun yoksulluğudur; ister bayram günü olsun ister sıradan bir gün, yoksullar için fark etmez çünkü onların hayatı her zaman acımasız ve tekdüzedir. Böylece toplumsal cinsiyet üzerine “sağduyu” belirten düşünceler, oldukları gibi kabul edilirlse, pratikte alıntılanırlarken, başka konuya dikkat çekmek amacıyla da kullanılarak mecazi anlam kaza-

nırlar. Bu nedenle, düz anlamlı ve mecazi anlamlı sözler ayrımı burada uygun değil gibi görünüyor. Ele aldığımız örnek, dolaysız sözlerin, “gerçek” denilen, (yani metafor kullanan) atasözlerinden ayırlamayacağını gösteriyor, çünkü hiç beklenmedik mecazi anlamlar kazanabiliyorlar. Bununla birlikte, orijinal, dolaysız anlamları da kaybolmuyor. Yukarıda alıntılanan dul kadınlar hakkındaki Baule atasözü, yepyeni ve farklı yönlere gitse bile, dinleyiciye Baule kültüründe kadın özgürlüğünün kısıtlandığını hatırlattığı sürece, özü aynı kalır.

Öyleyse, bu kitabın amacı açısından, düz anlamıyla kadına değinen ya da en başından beri metafor olarak kadın cinsine değinen atasözleri toplanmış ve dikkate alınmıştır. Her iki kategori de, kadınlar hakkında farklı yollardan bilgi verir: dolaysız yoldan gözlemler, öğütler, yasaklamalar, kuralların içine yedirilmiş olarak; ya da dolaylı yoldan, mecazi dil kullanan mesajlar ve her tür imge aracılığıyla. Açıktır ki, ikinci kategoridekilerin toplumsal cinsiyet hakkında olma potansiyelini taşıdıklarının teşhis edilebilmesi, daha fazla arka plan bilgisi gerektirecektir. Gerekli yerlerde açıklamalar eklenmiştir.

Atasözleri abartır, idealleştirir, basitleştirir, klişeleştirir, espri ve şaka yapar; kullanıldıkları bağlamda, içerdikleri hakikatin ne ölçüde geçerli olduğundan daha önemli olan nokta, üzerinde tartışılabilir anlam potansiyeline sahip olmalarıdır. Böylelikle, kadın düşmanlığı duygusunun ağırlığının atasözlerinde çok fazla hissedildiği yerel bağlamlarda atasözleri, tartışma ve ironi yoluyla pekâlâ yumuşatılmış olabilir. Bağlam içindeki değeri, konuşmacıya o sırada savunduğu tezin amacı açısından uygun gelen neyse, odur.²⁹ Bununla birlikte cinsiyet üzerine atasözleri genellikle egemen görüşü temsil eder.

Çalışmamda yazılı kaynaklarda bulduğum ya da konuşurken rastladığım 15.735 örnek göz önüne alındı ve en geniş anlamıyla atasözleri, el değmemiş bir kültürlerarası türün parçası olarak incelendi. Gelin görün ki çoğu, erkek bakış açısını temsil eden, erkek üstünlüğünü yücelten, erkeklerin çıkar ve ayrıcalıklarını savunan atasözleriydi ve bu gerçekten çok çarpıcıydı. Kadınların gözüyle görülen “hakikatlere” zor rastlarsınız ve bu yalnızca atasözleri için geçerli değildir.

Toplumların çoğunda kadınlar kamusal alandan ve kamusal işlevlerden dışlandıkları için ya da bu alanlarda yeterince temsil edilmedikleri için, sözlü kaynaklardan olduğu kadar, sözlük, derleme gibi yazılı kaynaklardan da topladığım atasözlerinde, özellikle araştırmış olmama rağmen kadınların görüşleri dikkate değer biçimde az temsil edilmiş durumda. Kadınların geçmişteki içsel düşüncelerini, kişisel fikirlerini sistematik bir biçimde incelemek her

zaman güç olmuştur çünkü yazılı malzeme nispeten çok azdır. Böylece, kadınların, özellikle de karşıt fikirli olanların görüşlerinin ve sesinin, oldukça yakın zamana kadar kamusal alana dâhil edilmemesi kuralına, atasözleri de bir istisna oluşturmaz. Büyük olasılıkla, ilk annelerimizin sessiz çoğunluğu, atasözlerinin “doğal” düzen dediği, egemen toplumsal düzene resmen uymuştu. Bununla birlikte, ileriki sayfalarda göreceğimiz gibi, her türlü engele karşın, kadınların muazzam etkisi ve gücü, çarpıcı bir ısrarcılıkla atasözlerinde yer almaktadır.

1

KADIN BEDENİ

Doğacak çocuk kız olursa, onunla ilgilenmene gerek yok, kaktüs gibi kendi başına büyür;
ama erkek olursa, ona bir gül ağacı kadar iyi bak.

(Racastan Dili)

Hayata alışmanın başladığı yer olarak insan bedeni, atasözü imgeleri yönünden bütün dünyada insanlara sonsuz bir kaynak oluşturmuştur. Bedenimiz sayesinde bir yerden bir yere gideriz, nesnelere kullanırız ve çevremizdeki dünyada neye dokunursak ondan bir şey yaratırız, onun yaralarını sararız ya da onu mahvederiz. Doğumla ölüm arasında, hayatımızın birbirini izleyen aşamalarını bedenimizle birlikte katederiz. Bedenlerimiz bizi hasta eder, engelli yapar ya da fiziksel güzellikten yoksun bırakarak üzer. Sevişmek, gebe kalmak, çocuk doğurmak için bedenlerimize ihtiyaç duyarız. Bedenimiz sayesinde dokunabiliriz, tat alabiliriz, konuşup dinleyebiliriz, bilgi toplar ve paylaşabiliriz, çalışabiliriz ve dinlenebiliriz. Bedenlerimiz ayrıca bizim karakterimizi ve ruh hâlimizi dışa vurur: Buyurgan biri miyiz, boyun eğen biri mi; dost muyuz, düşman mı; bunalmış mıyız, hüznü müyüz, mutlu muyuz? Atasözlerinin temel temaları, en basit insani deneyimler ve etkinliklerden çıkarılmıştır. Kendimizi nasıl hissettiğimizi ve kim olduğumuzu, az ya da çok hepimizin katlanmak zorunda olduğu bunca toplumsal baskı altında en azından kim olmamıza izin verildiyse onu, bedenimizle, içinde yaşadığımız bağlamda ifade ederiz. O hâlde, atasözlerinin insan bedenini ciddiye almasına şaşmamak gerek.

Tepeden Tırnağa

Bir kadınla güzelliği için evlenen bilmeli ki, o beden gidecek ama kadın kalacak.
(Mandinka dili/Hollandaca/Papiamentu dili)¹

Dünyanın her yerinde, erkek bedenleri ortalama kadın bedenlerinden daha büyüktür: Aradaki fark yaklaşık on santimetreyi bulur. Doğduklarında erkek çocuklar kız çocuklardan daha uzun boylu ve daha ağırdır, aynı şey yetişkin erkekler için de geçerlidir: Erkekler kadınlardan ortalama %10 daha ağır ve %7 daha uzun boyludur. Ancak, istatistiklere göre kız çocukları hastalıklara karşı erkek çocuklarından daha dayanıklıdır ve ölü doğan erkek sayısı kızlardan daha fazladır.² Namibya ve Angolâdaki Ovamba halkı, “Kız çocuk zeytin ağacıdır, erkek çocuk yavru kurbağa,” der. Bu, kızların erkeklerden daha hızlı büyüdüğü anlamına gelir.

Yoksul ortamlarda, çok sayıda erkek kardeşi olan bir kız çocuğu, yeterli yiyecek bulamama tehlikesiyle karşılaşabilir. Bir Gikuyu atasözü, “Erkekler arasında büyüyen kız, zayıf olur,” gözleminde bulunur. Bu, eldeki yiyecek azdır, yemeğin çoğunu genellikle daha güçlü olan erkek çocuklar bitirecektir demektir.

Yetişkin erkekler normal olarak kadınlardan daha yoğun kemik yapısına ve daha kuvvetli kas gücüne sahip olmakla birlikte, dünya çapında yapılan istatistiklere göre, yetişkin kadınların, hem fiziksel hem de psikolojik yönden erkeklerden daha canlı, acıya ve güçlüklerle katlanma güçlerinin daha yüksek, ortalama ömürlerinin daha uzun ve hayatta kalma şanslarının daha fazla olduğu görülmektedir.

Boy Bos ve Görünüş

Erkeğini seven kadın, “Seni kendi üstümde görürüm,” der.
(Twi dili)

Erkekler daha iri yapılı ve fiziksel olarak daha güçlü iken, doğuranların kadınlar olduğu gerçeği, insanlığın toplumsal cinsiyet tarihi açısından çok

geniş yankıları olan sonuçlar doğurmuştur. Birçok bakımdan erkek cinsi, fiziksel büyüklüğünden kendi kazancı ve çıkarı için etkili bir biçimde yararlanabilmiştir.

Güç ilişkilerinde fiziksel duruşun bir rolü vardır, bu herhalde, en basitinden daha küçük yapılı insanların, daha büyük yapıllar karşısında “yukarı bakmak” zorunda kalmasından kaynaklanır ve davranış araştırmacıları, daha uzun boylu insanların yalnızca fiziksel boyları nedeniyle başkalarını etkileyebildiğini öne sürer. Aslında aynı fenomeni, toplumsal ilişkilerde de görebiliriz. Yüksek rütbeli insanlar, kendi önemlerini vurgulamak için herkesten “daha yüksek” bir yerde oturur; imparatorlar, krallar, kraliçeler, yalnızca tahtta oturmakla kalmaz, başlarına da taç giyerler ki daha uzun boylu görünsünler ve böylece daha önemli oldukları anlaşılın. Uzun boylu erkeklerin kısa boylulardan daha çekici oldukları kabul edilir ve insanlar, erkeklerin boyu bosu ile toplumsal önemi arasında “doğal” bir karşılıklık ilişkisi olduğunu varsayar.³ Kadınlar, partner olarak kendilerinden uzun boylu erkekleri tercih etme eğiliminde olabilir.

Kadınların çoğu ve küçük yaştaki çocuklar, yetişkin erkeklerden daha minyon yapılıdır ve böylece genellikle, sözcüğün düz anlamıyla onlara bakmak için, aşağıya bakılır. Birçok atasözünde çocuklarla aynı biçimde kadınlar da “reşit” sayılmaz. Öyleyse, uzun boylu kadınlar, boy bos konusundaki egemen normu, yalnızca uzun boylu oldukları için ihlal eder. Kadınların fiziksel olarak kocalarından küçük yapıda olması gerektiği sıkça ve açık bir biçimde dile getirilir:

Adam, “Başıma gelen felaket, katlanılır cinsten,” dedi ve ufak tefek bir kadınla evlendi. (Frizce)

Kadının, felaketin ve hıyar turşusunun küçüğü makbuldür. (Macarca)

Kadınlar ile sardalyeler ne kadar küçükse o kadar iyidir. (İspanyolca)

Kadınlar ve sardalyeler: Ufak tefeklerini seç. (Portekizce, Brezilya/İspanyolca, Arjantin)

Kadının ve sabanın sapı, erkeğin boyundan kısaysa iyidir. (Oromo dili)

Evin kadını yemeği küçük kapta pişirmeyi sever, koca da kadının ufak tefek olanını. (Khiongha dili)

Ufak tefeklik aynı zamanda gençliği (ya da çocuksuluğu?) ima eder: “Ufak tefek kadın her zaman yeni evli gibi görünür” (İtalyanca). Büyük ya da küçük beden, boy bos, düz anlamlı olduğu kadar mecazi anlamda

da kullanılır. Ufak tefek kadınlar, fiziksel olarak iri kadınlardan daha kolay denetlenebilir gibi görünebilir ama yine de başka Avrupa dillerinde de çeşitlemeleri bulunan bir Alman atasözünün hatırlattığı gibi: “Ufak tefek bir kadın bile numara yapmakta Şeytan’ı geçer.” Latin Amerika’da aynı mesaj bir metaforla verilir:

Özdeki iyilik küçük kavanozla gelir, zehir de öyle. (İspanyolca, Şili/Küba)
Boydan bostan kaybettiklerini, fazladan kurnazlıkla kazanırlar.
(İspanyolca, Bolivya)

Atasözlerinde, fiziksel olarak eşinden uzun boylu olan kadın ideal olmaktan çok uzaktır. Bir Ashanti atasözü sorunu aşağıdaki gibi açıklar: “Uzun boylu kadın başında palmiye fıstığı taşırsa, hepsini kuşlara yedirir.” Başında bir çanakla palmiye fıstığını gururla taşıyan uzun boylu bir kadın, gösteriş yapan biri olarak sunulmakta ve bu yüzden cezalandırılmakla tehdit edilmektedir. Yapılan açıklamaya göre, böylesi bir “erkek” işini yapan her kadın suçludur. Bu atasözü, toplumda “erkekler özgü” kabul edilen özellikler taşıyan genç kızlara yapılan bir uyarıdır; palmiye fıstıkları “erkek dünyası” için kullanılmış bir metafordur: Erkekler hayatta ve çevrenizde olduğu sürece, kadınlar fıstık kıramaz.⁴ Bu atasözü kadınlara, belirlenmiş erkek işlerine karışmaması gerektiğini hatırlatır.

Elbette gerçek hayatta, ortalama erkek boyunu geçen uzun boylu kadınlar çoktur ve böyle durumlarda, işlerin fazlaca ciddiye binmemesi için atasözleri topluma başka tezler de sunar. Tepeden bakan bir kadının erkekler getirdiği uğursuzlukları el çabukluğuyla ortadan kaldırarak yüreklere bir nebze su serpen Kuzey Amerika kökenli bir atasözü şöyle der: “Büyük bir kadınla, büyük bir ambardan erkeğe zarar gelmez.” Ama Lehçe bir atasözü, önleyici tedbirlerin, tedaviden daha yararlı olduğu tezini öne sürer: “Her an kavga çıkmasını istemiyorsan, kadın alırken kendi ağırlığınca olanını seç.”

Bir erkek olması gerektiği gibi boylu boslu, güçlü kuvvetli biri değilse, çok sayıda teselli edici atasözü vardır. Özellikle Afrika kaynaklı bu atasözleri, erkeğin ufak tefek olmasının onun kadınlar karşısındaki üstünlüğünü bozmayacağını iddia eder. Ne olursa olsun işlerin başında o vardır:

Bir erkeğe, ufak tefek de olsa, kadınlarla karşılaştırıldığında büyük denir.
(Arapça, Lübnan)

Ufak tefek de olsa erkek büyüktür. (Minyanka dili)

#DÜNYAYIOKUMAK

BİR KEMİKTEN BİN SÖZE //

Dünya Atasözlerinde Kadın

MINEKE SCHIPPER

İnsanlık olarak farklı coğrafyalarda, farklı dilleri konuşsak da öyle konular vardır ki, onları ifade etme biçimlerimiz ortaklaştığımız kültürel zeminleri ortaya çıkarır. Toplumsal geleneklerin en kısa ifadesi olan atasözlerinde kadınların ve kadınlık hâllerinin temsili de bu konulardan biridir. Peki atasözlerinin kökeni olan bilgi ve deneyim birikiminin doğruluğuna her zaman güvenebilir miyiz? Nasıl oluyor da kadının aşağı konumu söz konusu olduğunda hiçbir fikrimizin olmadığı kültürlerle benzer dilsel ve kültürel ifadeleri paylaşabiliyoruz? 240 dilin sözlü ve yazılı kaynaklarındaki 15 binden fazla atasözünü inceleyen Mineke Schipper, atasözlerindeki eril bakışı, erkek egemen kültürün izlerini ve erkek ayrıcalıklarını pekiştiren evrensel yapıyı cinsiyet körü olmayan bir yaklaşımla gözler önüne seriyor.

 2005 EUREKA ÖDÜLÜ
EN İYİ KURMACA DIŞI KİTAP

“Schipper’in atasözleri hakkındakiengin bilgi birikimini kadınların toplumsal konumuna yönelik merakıyla harmanlayan, titizlikle hazırlanmış, ilgi çekici bir kitap.”

The National Post, Kanada